

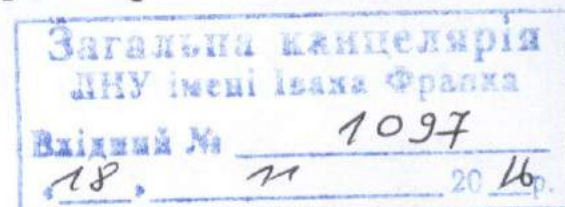
Відгук
офіційного опонента про дисертацію
Бачишиної Ольги Богданівни

«Мовне вираження часу та простору в українській химерній прозі», подану
на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності
10.02.01 – українська мова
(Львів, 2016. – 408 с.)

Одним із перспективних аспектів лінгвістичного дослідження художніх творів є розкриття особливостей вербальної реалізації в них певних категорій, зокрема філософських, важливих для формування семантичної площини текстів із притаманними їй відповідними характеристиками. Це передовсім стосується максимально широких понять «простір» і «час», які відображають основні й нерозривно взаємопов'язані форми існування матерії. У цій царині в українському мовознавстві є напрацювання, що, репрезентуючи когнітивний (К. Дудник, Л. Саноцька, Ю. Тимченко й ін.) та функційний (К. Городенська, І. Коплик, Н. Степаненко й ін.) напрямки, демонструють результати вивчення різнорівневих мовних одиниць. Ці величини лінгвісти здебільшого аналізують окремо, простежуючи функціонування виразників або просторових, або ж часових значень. Однак, зважаючи на онтологічну сутність згаданих категорій, важливо розглядати лінгвалізацію простору й часу в їхній єдності.

Саме такий підхід характерний для дослідження Ольги Бачишиної. Тому її дисертація, в якій згідно з поставленою метою здійснено всебічний аналіз лексичних і граматичних засобів вираження часу та простору в творах В. Дрозда, В. Земляка та В. Шевчука, є, безсумнівно, актуальною. Крім того, ці автори репрезентують українську химерну прозу 70–80 рр. ХХ ст., в якій зображувані події можуть розгортатись у своєрідних художніх вимірах простору та часу. Очевидно, що їхнє мовне відтворення потребувало спеціального системного розгляду. Якраз його результати викладені в опонованій роботі. Вказана спрямованість дисертації, зорієнтованої до того ж на виявлення певних стильових ознак, пов'язаних із уживанням лексико-граматичних одиниць на позначення простору й часу в творах згаданих авторів, також переконує в актуальності цього дослідження та в лінгвістичній вагомості застосованої в ньому методології.

Завдання, які визначила Ольга Бачишина, є достатніми для дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук. Основні з них полягали в тому, щоб: простежити й зафіксувати лексико-граматичні засоби вираження простору й часу, вжиті в аналізованих художніх текстах; визначити семантичні й формальні особливості використання таких лінгвовеличин в індивідуальному стилі кожного з трьох письменників – В. Дрозда, В. Земляка та В. Шевчука; класифікувати ці мовні одиниці; розглянути їх взаємодію як виразників і часових, і просторових значень; з'ясувати часо-просторові зміщення в аналізованій химерній прозі та виявити

мовні засоби, якими їх досягають зазначені автори; порівняти засоби вираження часу та простору в досліджуваних творах.

Необхідно наголосити, що всі завдання, які випливають із мети опонованої роботи, дисертантка успішно виконала, належним чином проаналізувавши 5416 відповідних мовних одиниць, почерпнутих із повісті В. Дрозда «Ірій», романів В. Земляка «Лебедина зграя» та В. Шевчука «Дім на горі».

У дисертації вперше розкрито особливості функціонування засобів вираження часу та простору в указаних художніх текстах, простежено специфічні риси вживання цих засобів, властиві ідіостилю кожного зі згаданих авторів. У ній поглиблено методологію аналізу відповідних лінгвоодиниць, вдосконалено їхню класифікацію, а також розвинуто визначення своєрідних ознак, у тому числі й мовних, притаманних жанру химерної прози. Усе це свідчить про наукову новизну отриманих результатів, які мають теоретичне та практичне значення.

Теоретичне значення рецензованої роботи полягає насамперед у тому, що висунуті в ній положення та узагальнення спостережень над лінгвальними фактами є вагомою науковою основою не тільки для подальшого лінгвостилістичного вивчення художньої творчості В. Дрозда, В. Земляка, В. Шевчука, а й для з'ясування мовностильових прикмет української химерної прози. Крім того, засади запропонованого й реалізованого в дисертації підходу до аналізу лексико-граматичних мовних засобів із часовим і просторовим значеннями можуть стати базовими для досліджень одиниць інших семантичних груп. Ця робота має й практичну цінність, бо її результати та ґрунтовно опрацьований і систематизований у дисертації мовний матеріал, зокрема його якісні й кількісні характеристики, будуть використані для укладання словників мови вказаних письменників і створення відповідних навчальних посібників, методичних рекомендацій, у викладанні на філологічних факультетах вишів таких нормативних дисциплін, як «Лексикологія української мови», «Стилістика української мови», «Лінгвістичний аналіз тексту», а також для розробки спецкурсів на зразок «Мовна особистість автора» тощо.

Структура дисертації підпорядкована виконанню сформульованих у ній завдань. Робота складається зі вступу (с. 5-11), трьох розділів основної частини, а саме: 1. Поняття часу та простору в лінгвістиці (с. 12-65); 2. Функціонування одиниць із просторовою семантикою в українській химерній прозі (с. 66-139); 3. Особливості використання одиниць із часовою семантикою в мові творів української химерної прози (с. 140-197).

Варто зауважити, що структурування згаданих другого й третього розділів дисертації, а також назви більшості виділених у їхніх межах підрозділів, відбиваючи логіку розгортання дослідження, є близькими. Це вказує не тільки на вмотивовану однотипність застосованих у роботі методичних процедур аналізу та схем опису одиниць із просторовим і часовим значеннями методики, але й підтверджує подібність мовного втілення простору й часу як взаємозалежних категорій.

Важливо, що водночас в опонованій роботі висвітлено й певні риси, які відбивають специфічність їхньої вербалізації в текстах химерної прози та української мови загалом. Про це, зокрема, йдеться в параграфі 3.5.2. Порівняльна характеристика засобів вираження часу та простору (с.192-195). Тут Ольга Бачишина зазначає, що в «проаналізованих творах одиниці з часовою семантикою функціонують більш однорідно, ніж одиниці із просторовою: менше нетипових рис, контекстів, властивостей у кожного автора та особливостей сполучуваності». Дисертантка також указує на те, що «класифікації одиниць із часовою семантикою складніші, оскільки темпоральне значення має більше категорійних розрізень: одночасність / різночасність, фазовість, кратність та ін. У просторових відношеннях категорійне семантичне розрізнення одне – статичність / динамічність». До того ж, за спостереженнями дослідниці, в химерній прозі засоби вираження часу (це не стосується дієслів) менш уживані, ніж просторові (с. 194-195).

Потрібно наголосити на тому, що належне окреслення теоретичної бази дослідження дало змогу обґрунтувати необхідність застосування в дисертації комплексного підходу (с. 55-60) та відповідних методів і прийомів аналізу, що забезпечили розкриття не тільки формального і змістового складу засобів вираження простору й часу на лексичному, морфологічному та синтаксичному мовних рівнях, але й тих особливостей, які зумовлені вживанням цих одиниць у певних художніх контекстах.

Розглядаючи зазначені засоби в другому й третьому розділах, дисертантка вмотивовано виділила серед них центральні (дієслова, прислівники, іменники, прийменниково-відмінкові форми) та периферійні (займенники, числівники) (с. 25, 42, 66, 107, 140, 160). Важливим моментом детального аналізу усіх цих мовних величин є їхня класифікація. Так, наприклад, Ольга Бачишина виокремлює: 1) прислівники зі значенням місця, 2) прислівники з динамічним значенням і 3) прислівники, що мають значення способу дії та простору (с. 66-67). Перша та друга групи містять певні підгрупи (с. 67-70, 74-75). А дієслова – виразники часу – дисертантка розмежувала на: 1) акційно-квантитативні (тривало-кількісні) та квантитативно-акційні (кількісно-тривалі) (с. 141-143).

Привертає увагу те, що поряд із особливостями функціонування в опрацьованих текстах різних частиномовних розрядів загальних назв Ольга Бачишина розкрила й своєрідність локативного навантаження онімів у текстах кожного з письменників. До таких власних назв належать найменування: країн (Польща), поселень та їх частин (Житомир, Чуднівська вулиця), території за власником (цукроварня Терещенка), будівель, споруд (Черкісові літні будинки), форм рельєфу (Собакарева гора), водойм (Південний Буг), боліт (Жерело) та ін.). Їхня вигаданість або справжність, як слушно вказує дисертантка, «спонукає до відповідного прочитання творів». На її думку, повість В. Дрозда «Ірій», у якій «назви поселень, інколи навіть країн, де відбуваються події, вигадані», сприймається як абсолютно «фантастичний світ маленького героя» (с. 135-136). Інші розряди онімів

(імена людей, історичних осіб, назви свят та ін.) розглянуто у відповідному підрозділі 3.4. Номени, співвідносні з певним часовим періодом (с. 186-189).

У рецензованій роботі простежено й взаємодію засобів вираження простору (с.115-121), а також одиниць, що позначають час (с.170-177), виявлену на синтаксичному та власне текстовому рівнях. Йдеться, зокрема, про уточнення, доповнення просторової та часової семантики одних мовних величин іншими, вплив контексту на зміну цих значень чи на їх набуття певними одиницями, різні метафоричні конструкції, гра слів на основі фразеологізмів тощо. Так, завдяки останньому стилістичному прийому, (наприклад: *Камінь упав з мого серця і покотився двором, там його зловив дядько Денис та став точити об камінь купило, що за останні дні притупилось* (В. Дрозд) [298, 75], за спостереженням дисертантки, В. Дрозд досягає накладання трьох просторів (реального, фантастичного та емоційного), а В. Шевчук – лише двох (реального та емоційного) (с. 120-121).

Схвалення заслуговує опис випадків реалізації синкретичної часо-просторової семантики, яку подекуди виражають прислівники та прийменниково-відмінкові форми, як-от: «перед+орудний» (у творах В. Шевчука), «на+місцевий» (у текстах В. Земляка й В. Шевчука), «в+місцевий» (у В. Дрозда). По-особливому передають вказане синкретичне значення проаналізовані власні назви, типові для певного часу (*Ірій, Вавилон, Солом'янка* та под.) (с. 189-185).

Зважаючи на специфіку досліджуваного об'єкта, яким є мовні засоби вираження часу та простору саме в українській химерній прозі, Ольга Бачишина з лінгвістичного погляду інтерпретує ті явища, які значною мірою зумовлені специфікою цієї літературної течії. До них належать просторові й часові зміщення, дещо по-різному вербалізовані в творах згаданих письменників. Як свідчать наведені в дисертації приклади, зміщення стосуються невідповідності розмірів або функційних властивостей простору. Найпомітніші вони в повісті В. Дрозда «Ірій», а найменше їх у романі В. Земляка «Лебедина зграя». Частина темпоральних зміщень, як з'ясувала дисертантка, проявляється лише у творах одного з авторів. Так, В. Дрозд тяжіє до перебільшення чи применшення просторових і часових значень: *...Сестри [...] плакали від зворушення та щастя, заливаючи міські вулиці потоками сліз, аж бідним городянам доводилося кілька днів по тому плавати в човнах та ночвах* (В. Дрозд) [298, 6]. (с. 122); – *Зупини... – вчули розпачливий, жалібний крик благородного гуїгнма, але зупинити не могли – Славко мчав швидше од метеора...* (В. Дрозд) [298,80] (с. 177). Натомість інші зміщення, наприклад перенесення з теперішнього в минуле, майбутнє чи перебування поза часом, наявні в текстах усіх трьох письменників. Подібне спостерігається й щодо об'єктивації часу просторовими засобами (с.199). Одиниці, що позначають згадані часо-просторові зміщення, в окремих контекстах також стають виразниками відповідної синкретичної семантики (у В. Дрозда – *Ірій*, у В. Земляка – *Вавилон*, у В. Шевчука – *синя дорога та дім на горі*) (с.192).

Спрямованості аналізу на специфіку саме художніх текстів відповідає розгляд у дисертації емоційно-оцінної конотації просторових і часових одиниць у досліджених творах (с. 128-134; 183-186).

У висновках (с. 198-203) узагальнено результати дослідження, які належним чином виявляють індивідуально-стильову специфіку функціонування лексико-граматичних лінгвоодиниць на позначення простору й часу в проаналізованих творах В. Дрозда, В. Земляка, В. Шевчука. Достатнім є і список використаної наукової літератури (297 позицій). До дисертації долучено значні за обсягом додатки (с. 233-408), які містять не лише ілюстративний матеріал, але й кількісні дані, що підтверджують обґрунтованість сформульованих у ній наукових положень і достовірність отриманих результатів.

Відзначаючи перспективність дослідження Ольги Бачишиної, обґрунтованість його теоретичних засад, всебічність і повноту аналізу лінгвальних фактів, вкажемо й на певну інтерпретацію мовного матеріалу, окремі формулювання, які подекуди породжують сумніви, є дискусійними чи потребують уточнень.

1. У дисертації ґрунтовно проаналізовані два класи: «1) іменники-назви просторів; 2) іменники, що мають просторову семантику, але не є назвами просторів» (с.75). Перший із них обіймає шість лексико-семантичних груп, а серед них – «іменники, що позначають загальні просторові поняття». Виокремлення останніх не викликає жодних застережень. Однак далі, розглядаючи ці назви, дисертантка вказує, що «згадані лексеми можуть називати певні місця: антисвіти, ирій, курява, місце, простір, світ, закапелок, край, куток, півсвіту, сфера та ін.: З куряви випірнало заднє колесо велосипеда... (В. Дрозд) [298, 9]» (с. 76). Виникає питання, що стало підставою того, що слово *курява* з властивим для нього значенням '*дрібні тверді частинки, що нависають у повітрі або осідають на поверхні чого-небудь*' увійшло до складу іменників на позначення загальних просторових понять.

2. На наш погляд, виділення груп лексем на зразок *городяни, велетень, нутроці, хвостик (груші), вивезення* та под., що «не мають властивостей простору: бути вмістилищем, відкритим / закритим, штучним / природним тощо» (с.88), дещо суперечить висловленому на с. 75 положенню, згідно з яким «за властивістю вміщати певні події чи предмети окремі об'єкти теж можуть бути зараховані до іменників, що називають простори». Загалом критерії визнання належності лексем, які не є назвами простору, до тих, що виражають просторову семантику, потребують детальнішого висвітлення.

3. Варто зауважити, що в роботі трапляються не зовсім точні характеристики мовних величин, наприклад: «В. Шевчук використовує лише одиниці, пов'язані із віком: по-старомодному, по-новому, по-парубоцькому, по-дорослому тощо [...]» (с.149). Мабуть, у цьому переліку не всі прислівники безпосередньо стосуються якогось конкретного віку (порівн. семантичну відмінність лексем *по-старомодному, по-новому*, з одного боку,

та *по-парубоцькому, по-дорослому* – з іншого). У роботі доцільно було б зазначити, що числівник *один* набуває займенникового значення, про свідчать наведені ілюстрації, як-от: *Одного осіннього дня вона не з'явилася на урок...* (В. Дрозд) [298, 22] (с.169-170). Відповідної конкретизації бракує і формулюванням на зразок: «[...] іменники із локативною семантикою можуть містити також відтінок певної оцінки (далечінь, безмежжя) [...]» (с.77); «Значення вихідного пункту руху доповнює значення кінцевого [...]». Комбінації уточнень можуть бути найрізноманітнішими (с.117).

4. Окремі зауваження викладає уживання деяких термінів. Так, замість поєднання прикметників «живі та неживі предмети» (с. 126), доцільно використовувати терміни-іменники «істоти й неістоти». Дисертантка також оперує поняттям «постійні епітети» стосовно різних означень, наприклад, *чотирикутний чоловік*, маючи на думці, ймовірно, те, що ними часто послуговуються письменники для характеристики художніх персонажів. Однак відповідним терміном «постійні епітети» прийнято позначати усталені сполуки, передовсім фольклорного чи літературного походження, як-от: «*широкий степ*», «*темна нічка*», «*синє море*» та под.

5. У викладі змісту рецензованої дисертації подекуди спостерігаємо певну фрагментарність тексту, яку можна пояснити тим, що дослідниця часто класифікує мовні одиниці, виокремлюючи значну кількість різних груп і підгруп. Однак оформлення їхнього досить значного за обсягом опису із використанням різних цифрових і літерних позначень, дещо ускладнює належне сприймання інформації чи робить його не зовсім зручним. Для прикладу, розгляд іменників із просторовою семантикою охоплює майже 15 сторінок. Причому назва класу «1) Іменники-назви просторів» фіксується на 75 сторінці, а наступного – «2) Іменники, що мають просторову семантику, проте не є назвами просторів» з'являється аж на 88 сторінці. Крім того, певну незручність спричиняє й те, що часто доводиться звертатися до додатків (с. 91, 130, 165 та ін.). На нашу думку, окремі якісні характеристики мовного матеріалу та окремі ілюстрації вартувало б розмістити в основній частині роботи, незважаючи на обмеження щодо її обсягу. Для них можна було б вивільнити місце, усунувши з неї окремі повтори, які трапляються в роботі (с.164, і 197, 189 та ін.).

Проте висловлені зауваження й побажання, які не стосуються принципів питань, не можуть суттєво вплинути на загальну позитивну оцінку опонованої дисертації, що є актуальним, цілком самостійним і завершеним науковим дослідженням. Його результати відзначаються науковою новизною, мають теоретичну й практичну цінність.

Викладені в роботі наукові положення про функціонування лексико-граматичних засобів-виразників просторових і часових значень, висновки й узагальнення належним чином аргументовано й обґрунтовано, їх достовірність засвідчує достатній фактичний матеріал й увесь комплекс ефективно застосованих методів і прийомів лінгвістичного дослідження.

У шести публікаціях у фахових збірниках та в одній статті у закордонному виданні повністю висвітлено результати дослідження. Зміст автореферату ідентичний основним положенням рецензованої роботи.

Отже, дисертація «Мовне вираження часу та простору в українській химерній прозі повністю відповідає вимогам порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань ДАК України, а її авторка Бачишина Ольга Богданівна заслуговує присудження їй наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.01– українська мова.

Офіційний опонент –
кандидат філологічних наук, професор
кафедри української філології та
суспільних дисциплін Кременецької
обласної гуманітарно-педагогічної
академії ім. Тараса Шевченка

Л. М. Невідомська

14 листопада 2016 р.

ПІДПИС
ЗАСВІДЧУЮ НАЧ В.К.
ЖИГЛЕВИЧ С.С.

